

**Шевченкова «Марія», православна і протестантська біблеїстика
першої половини ХІХ ст.**

Ще з 1927 р. Є. Маланюк побачив у «Марії» Т. Г. Шевченка синтез народного українського «антропоморфізму», «олюднення Божества» та «суміш східного богонатхнення і західного раціоналізму», знов таки притаманної національній «вірі благочестивій» [Маланюк Є. Буяне поліття (1917–1927) // Книга спостережень. Фрагменти. Київ, 1995. С. 14]. На жаль, радянські шевченкознавці (О. І. Білецький, В. І. Кречотень, Ф. Т. Ващук та ін.) під тиском комуністичної доктрини приписували поетові примітивно-атеїстичну інтерпретацію біблійного сюжету.

Уважне прочитання поеми дозволяє виявити і у формі, і в ідеології її – поруч із рецепцією згаданого народного християнства – багатобічне втілення християнської – і не тільки православної – літературної та богословської традиції. Щодо форми, то в ній спостерігаємо, по-перше, яскраві паралелі до поетичної своєрідності старозаповітної нарації, виявленої Е. Ауербахом, І. Гесеном, Т. Боманом. По-друге, стилістику «Марії» буквально пронизують ремінісценції з акафістів – богородичних та «св. Йосипові обручнику», без звертання до текстів котрих іноді неможливо правильно зрозуміти деякі вирази твору, наприклад, «О старче праведний, багатий!» або «подивись... / На брак окрадений!»

У першому випадку ліричний герой-оповідач, перед тим підкресливши земну злиденність «Йосипа», називає його «багатим» у тому ж парадоксальному значенні, що й гімнограф, укладач акафіста «св. Йосипові обручнику»: «Радуйся, скудістю в земном стяжавий багатство!» (Ікос 1). У другому випадку він закликає щезлого «гостя» хоч прийти та подивитися на «брак окрадений», при цьому передає Марії сприймання її шлюбу з Йосипом, у гімнографії приписане самому Обручникові: автор «Акафіста Пресвятій Богородиці (Благовіщенню)», за церковною традицією – Георгій Пісіда, звертаючись до Діви Марії, каже, що Йосип «смятеся к тебе, зря небрачней бракообрадованною помишляя» (Кондак 4). Ідеться про той самий акафіст, з котрого Шевченко взяв епіграф до «Марії».

І в композиції поеми знаходимо наслідування канонічній структурі акафіста: оповідні фрагменти перемежуються тут з молитовними звертаннями до Марії та своєрідними «наказами» їй оповідача – ліричного героя; перші відповідають кондакам і початковим, оповідним частинам ікосів, другі – вигуки ікосів, що починаються покликом «Радій!»

Як підказаний жанровою формою акафіста можна розглядати й художній час поеми. Оскільки, як і в акафісті, доля її героїні відома читачеві, природні на тлі лінійної оповідної перспективи й «пророчі» забігання наперед. Для складача акафіста, як і для кожного православного, духовна сутність святого є живою і після його земної смерті; тому звернення до нього відозв, що починаються з «Радій!», складають ліричний Praesens акафіста, а ті з них, що містять формулу «моли... за нас» – його есхатологічний майбутній час, у котрому святий має допомогти християнському поетові та його аудиторії на Страшному суді. У поемі Шевченка знаходимо яскраві – наскільки це взагалі можливо для твору іншої літературної системи – відповідники саме цих особливостей часової структури акафістів.

Відзначимо також, що звертання Шевченка до поезики і змісту акафістів наслідує доволі чітку, хоч поки що і не вивчену вітчизняну культурну традицію, адже акафісти були серед перших творів візантійської літератури, перекладених у Київській Русі, а згодом і серед перших видань славнозвісної Києво-Печерської друкарні. Не припинялася аж по наш час і традиція складання в Україні нових творів цього жанру духовної поезії.

Що ж до змісту «Марії», то вельми необережно було б погодитися з В. І. Кречотнем, що Шевченком тут розвінчуються «два головні догмати християнської церкви: про непорочне зачаття... і про божественність Христа» [Кречотень В. І. Марія // Шевченківський словник : У 2 т. Київ, 1976. Т. 1. С. 381]. Справді, деталі викладеної в «Марії» земної версії

Благовіщення свідчать, на наш погляд, про вплив на поета христологічної концепції «Життя Ісуса» Г. Е. Г. Паулюса (1828), що була ним сприйнята, можливо, у критичному переповіданні Д. Ф. Штрауса, автора славнозвісної однойменної монографії (т. 1, 1835). Як у Паулюса, земний батько Ісуса посланий до Марії родичкою її, Єлизаветою, так і у Штрауса він приходить у дім Йосипа зі звісткою від «ветхої Єлизавети». Коли Паулюс безумовно перебільшує значення секти есеїв у виникненні християнства, то й у «Марії» Семіон пророчить, що «святий Закон... Возобновлять мужі есеї», а малого Ісуса мати віддає «у школу... у есейську».

Питання про конкретного «посередника» (або «передавача», *transmetteur*), через якого Шевченко ознайомився з христологічною концепцією протестантського богослова, цебто питання про те, чи був ним французький переклад монографії Штрауса, чи якийсь відгук на працю Паулюса у французькому часописі (скажімо, з бібліотеки Репніних у Яготині), чи усне переповідання концепції кимось, хто володів німецькою мовою вільнодумних приятелів поета – питання це нас зараз цікавити не буде, як і не менш цікавий загальний контекст цього явища, а саме декілька століть зв'язків української релігійної ментальності з протестантським раціоналізмом. Важливо, що Шевченко сприйняв концепцію Паулюса, і знайти в цьому випадку конкретний шлях міграції ідеї – те ж саме, що спіймати вітер у полі.

Шевченко також відгадав деякі аспекти марксистської соціологічної інтерпретації наукових результатів тюбінгенської школи і Д. Ф. Штрауса. Ідеться про послідовний історизм поетової версії виникнення християнства і таку ж послідовну демократизацію персонажів євангельської оповіді, барви для якої, одначе, Шевченко бере з українського селянського побуту, протиставляє «убогих» героїв поеми Мемфісу-Петербургу тощо.

Проте великий поет не тільки втілює, або навіть випереджає чужі світоглядні концепції – своєрідність ідейного, духовного змісту «Марії» визначають могутні спалахи індивідуальної духовної творчості Шевченка, як от неканонічна керівна роль у становленні християнської церкви, котру приписано тут Марії і котра отримує внутрішню богословську (саме так!) мотивацію, або присутність у поемі поруч із земною й містичною версією Непорочного Зачаття. Але в цій доповіді я маю можливість зупинитися лише на переосмисленні поетом догмата про спокутування людством «первородного гріха». Традиційне християнське розуміння цієї проблеми поетично виклав Георгій Пісіда в 10-му ікосі свого акафіста Діви Марії (Благовіщенню) у вірші, взятому Шевченком за епіграф:

Радуйся, ти бо обновила еси зачаття студно!

«Студно», тобто у первородному гріху. Своє ж розуміння місії Марії Шевченко формулює в тексті поеми, де вона

Сина привела,
Єдиную тую дитину,
Що нас од каторги спасла!

Оте «од каторги» звучало б зовсім прагматично, коли б раніш поет, оповівши про те, як Йосип врятував Марію від побиття камінням, не заявив, що інакше б

Рабами б бідніє раби
І досі б мерли.

А це вже не можна розуміти як просте перефразування ідеї спокутування первородного гріха, адже в наступних рядках поет картає християн-сучасників, з богословського погляду безумовно викуплених від первородного гріха Христовим розп'яттям. Проте не можна розуміти сказане Шевченком і як метафору звільнення від рабства юридичного або, сказати б, реального. Раби рабами й залишалися – як 1859 року в Російській імперії, де кріпаччина ще існувала, так і тепер, і не тільки, за висловом апостола Павла, «рабами гріха» (Рим. 6.6).

У поетично-філософській інтерпретації Шевченка християнство відкрило для кожної людини можливість внутрішнього, духовного звільнення, а певну модель такої перемоги людської «любові і правди» в індивідуальній свідомості поет пропонує в останніх рядках «Марії». Звертаючись до героїні, його ліричний герой-оповідач каже:

а ти...

Мов золото в тому горнилі,
В людській душі возобновилаь,
В душі невольничій, малій,
В душі скорбящій і убогій.

Ось єдино можливий у поемі катарсис, що впливає з трагізму долі Марії – і прижиттєвої, і посмертної («Наплювали / На тебе, чистую, кати; / Розтлили кроткую!»), але водночас це й шлях осягнення ліричним героєм-оповідачем істинної сутності його Марії, змальований за допомогою Старозаповітної ремінісценції (Прем. 3.6; пор. Іс. 48.10). Не випадково й вогняне «відновлення» духовної сутності Марії викликало не звеличення, але максимальне приниження тієї творчої свідомості («душі»), у котрій феномен цей відбувся – парадокс, але притаманний саме християнському авторському кодексу і відбитий, зокрема, у послідовно проведеному через ліричні відступи поеми топосі, що його медієвісти називають «етикетним самоприниженням». Тут слід нагадати, що, як це довів свого часу Е. Р. Курціус, цей топос, навпаки, покликаний був засвідчити правовірність автора: коли він, за апостолом Павлом, «раб Ісуса Христа», то саме тому й вибраний до «благовісті Божої» (Рим. 1.1). Іншими словами, ніяке це не самоприниження, а доступна християнинові форма ствердження власної особистої цінності. За цією логікою йдучи, чи не маємо й ми дійти висновку, що максимально принижуючи свою «убогу» героїню та ліричного героя-оповідача, Шевченко саме й бажав максимально наблизити їх до Бога? Знаючи ще «Коли ж хто з вас хоче стати більшим, нехай буде всім слугою, і якщо хто хоче стати першим, хай буде рабом у всіх» (Мт. 20. 26-27).

Поетова концепція індивідуальної духовної свободи базується також на глибокому осмисленні Христової максими: «І пізнаєте істину, і істина зробить вас вільними»; в етичному пафосі поеми можна побачити вплив діалектики свободи і добротності пауліністського морального кодексу (Гал. 5 та ін.). Нехай богослови сперечаються, до котрої ересі ближча христологічна концепція «Марії» – до ебіонітської чи до Соціна. Проте що заважає нам прислухатися і до Ісуса Христа, який застерігав апостолів: «Хто не проти вас, той за вас» (Лк. 9.50)? Як, на наш погляд, у загальній історичній перспективі «Марія» не може бути винесеною за межі християнства.

Варто також уваги, що написано поему було кількома роками раніше, ніж вийшла славнозвісна книга Е. Ренана (1863) та натхнена нею переробка Д. Ф. Штраусом своєї монографії «Für das deutsche Volk» (1864). Це підкреслює самоцінність «Марії» як духовного надконфесійного послання Шевченка українському народові. І чи це його, апостола, провина, що це послання досі не прочитано адресатові як слід?